

GEORGES FLOROVSKY

SCRIERI ESENȚIALE

Editori

Brandon GALLAHER, Paul LADOUCEUR

Cuvânt înainte de

Kallistos WARE, Mitropolit de Diokleia

Traducere din limba engleză de

DRAGOȘ DĂSCĂ și OCTAVIAN-ADRIAN NEGOIȚĂ

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'H. Florovsky'.

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA

Iași, 2021

Detalii referitoare la copyright-ul studiilor cuprinse în acest volum*

Îngrijitorii ediției și editura sunt recunoscători următoarelor persoane și instituții pentru acordarea permisiunii de a retipări scrierile originale ale lui Georges Florovsky sau de a le traduce în limba engleză: *Anglican Theological Review*; Seraphim Danckaert; *Diakonia*; *Dialog* (John Wiley & Sons); *Ecumenical Review* (John Wiley & Sons); Societatea „Sf. Alban și Sf. Serghie”; Fortress Press; HarperCollins Publishers; „Holy Cross” Greek Orthodox School of Theology; David Heath-Stade; Institutul de Teologie Ortodoxă „Saint-Serge”; Mănăstirea ortodoxă „Aco-perământul Maicii Domnului” din Bussy-en-Othe; Mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul” (Essex); Presse-AV (akademie-verlag.de); St Vladimir’s Seminary Press; SPCK; *The Orthodox Observer*; *The Student World*; *Theologisk Oratorium*. Pentru permisiunea de a retipări predica Părintelui Matthew Baker citată în „Dedicație”, îi suntem recunoscători lui Gregory E. Baker și familiei sale.

Îngrijitorii ediției și editura au depus un efort considerabil pentru a obține permisiunea cuvenită pentru a retipări sau traduce materialul protejat de copyright inclus în cartea de față. Ne cerem scuze pentru erorile sau scăpările care s-au strecurat. Vom face eventualele corecturi în următoarele retipăriri și ediții.

* Nota aparține editorilor Bloomsbury. [tr. rom.]

În amintirea
Părintelui dr. Matthew Jeremy Baker
(5 aprilie 1977-1 martie 2015)
Frate duhovnicesc, teolog
și moștenitor al Părintelui Georges Florovsky.
Veșnică să-i fie pomenirea!

„Ce va dăinui din istorie pentru veșnicie?”

Cetatea lui Cain, împărăția Satanei, nu poate dăinui (cf. Mt. 12, 25-26). Dar nici sfârșitul nostru nu poate fi o fugă din istorie, părăsirea cetății. Căci dacă povestea Scripturii, care este povestea noastră, a început cu o grădină, știm că aceasta se va sfârși nu cu o grădină, ci cu o cetate: chiar cu cetatea sfântă, Noul Ierusalim, „pogorându-se din cer de la Dumnezeu, gătită ca o mireasă, împodobită pentru mirele ei” (Apoc. 21, 2), iar în mijlocul ei se află Pomul vieții (cf. Apoc. 22, 2).

Așa cum în exodul către țara făgăduită, poporul lui Israel a adus cu el prăzile Egiptului (cf. Ieș. 3, 21-22), iar argintul și aurul s-au înmulțit în țara suferinței lor, la fel și în această cetate sfântă „împărății pământului vor aduce la ea mărirea lor” (Apoc. 21, 24): „câte sunt adevărate, câte sunt de cinste, câte sunt drepte, câte sunt curate, câte sunt vrednice de iubit, câte sunt cu nume bun, orice virtute și orice laudă” (Filip. 4, 8) – toate ale frumuseții și creativității autentice care s-au făurit în cetatea omului se vor regăsi, într-un anumit chip, în acest Nou Ierusalim, orașul, cetatea Dumnezeului cel viu. Polis-ul omenirii și tot ceea ce reprezintă el – istoria omenirii, cultura omenirii – nu este doar supus judecății; el este, de asemenea, curățat, sfințit și răscumplat – doar că acum „prin nădejde” (Rom. 8, 24; cf. 8, 25).

„Ce va dăinui din istorie pentru veșnicie?”, se întreba Părintele Georges Florovsky, cel de binecuvântată amintire. „Omul, cu toate înrâuririle sale, cum ar fi prietenia și dragostea. Dar chiar și cultura, deoarece o persoană fără un chip cultural concret nu este decât un simplu fragment de omenire.”

– Pr. MATTHEW BAKER

CUPRINS

Cuvânt înainte

Mitropolitul KALLISTOS WARE	11
-----------------------------------	----

Nota editorilor

BRANDON GALLAHER și PAUL LADOUCEUR	19
--	----

Introducere

Mărturia patristică a lui Georges Florovsky

BRANDON GALLAHER și PAUL LADOUCEUR	31
--	----

Partea I

Creție, Întrupare și răscumpărare

1. Creție și creaturalitate	83
2. Prefață la <i>In Ligno Crucis</i>	139
3. <i>In Ligno Crucis</i> : învățătura Părinților Bisericii despre răscumpărare	149
4. Mielul lui Dumnezeu	165
5. Maica Domnului cea Pururea-Fecioară	189
6. Piatra de poticnire	211

Partea a II-a

Caracterul definitoriu al teologiei

7. Revelație, filosofie și teologie	223
8. Influențe apusene în teologia rusă	245
9. Literatura patristică și teologia modernă	283
10. Întreruperi și legături	291
11. Moștenirea și misiunea teologiei ortodoxe	333
12. Situația nefastă a istoricului creștin	345

13. Sfântul Grigorie Palama și Tradiția Părinților	391
14. Elenismul creștin	413
15. „Despre autoritatea Părinților”	419
16. „Testament teologic”	427

Partea a III-a
Ecleziologie și ecumenism

17. Hotarele Bisericii	437
18. <i>Sobornost</i> : catholicitatea Bisericii	455
19. Trupul lui Hristos cel Viu	479
20. Loialitate confesională în mișcarea ecumenică	487
21. Etosul Bisericii Ortodoxe	505
22. Dialogul ecumenic	529

Partea a IV-a
Scriptură, cult și eshatologie

23. Eshatologia în perioada patristică	539
24. Starețul Siluan	561
25. Scriptură și Tradiție	565
26. Biserica închinătoare	575
Epilog: „Să alegem Viața!”	593
Indice general	603

Cuvânt înainte

Mitropolitul KALLISTOS WARE

Îmi amintesc limpede prima dată când l-am ascultat pe Părintele Georges Florovsky vorbind înaintea unui auditoriu. Era în martie 1960. Locuiam în Boston și am participat la un seminar de absolvire condus de Părintele Georges la Harvard Divinity School. Unul dintre elevii lui trebuia să prezinte o lucrare despre Sfântul Maxim Mărturisitorul. De abia citise câteva rânduri din introducere că Părintele Georges a și intervenit și, pentru celelalte două ore ale ședinței, ne-a vorbit lung, fluent și fără note, despre teologia Mărturisitorului. Prezentarea studentului a fost uitată. Am fost încântat, fiindcă, în cele din urmă, avusesem șansa de a-l asculta pe Părintele Georges; dar sper totodată că studentul a avut și el șansa să-și prezinte lucrarea cu o ocazie viitoare! În timp ce îl ascultam pe Părintele Georges, am simțit o convingere copleșitoare: așa ar trebui practică teologia! Iată un om care nu îi studiază pur și simplu pe Părinți ca subiect academic; teologia patristică este însăși viața lui, însăși ființa sa.

Ultima dată când l-am auzit pe Părintele Georges vorbind a fost la A Șasea Conferință Internațională de Studii Patristice de la Oxford, în septembrie 1971. Am avut exact aceeași impresie ca la Harvard. Părintele Georges era planificat să citească una dintre principalele prelegeri ale Conferinței, având la dispoziție patruzeci de minute, pe tema „Probleme în eclesiologia patristică”. Aceasta nu a fost niciodată publicată; într-adevăr, nu avea niciun text scris. În timp ce urca la tribună, am observat alarmat că nu avea un referat în mână, nici măcar o singură pagină cu

note – nimic. Avea șaptezeci și opt de ani și m-am întrebat dacă la vârsta sa, relativ înaintată, va fi capabil să rămână axat pe tema prezentării sale în timp ce urma să vorbească pentru mai mult de trei sferturi de oră. El era purtătorul de cuvânt special ales pentru Ortodoxie la o adunare internațională de excepție. Avea să se ridice la înălțimea așteptărilor audienței sale alcătuită din câteva sute de specialiști în patristică? Nu ar fi trebuit să-mi fac griji. Vorbind fără să șovăie, în stilul său distinct *staccato*, cu scurte propoziții tranșante, ne-a prezentat în mod clar și eficient credința sa în valoarea perenă a teologiei patristice. Recunosc, nu a spus nimic din ceea ce nu spusese deja cu alte ocazii. Dar a vorbit cu coerență și claritate, folosind cuvinte puternice și inspiratoare. A fost o performanță impresionantă.

Carierea Părintelui Georges a fost marcată de o serie de confruntări și crize. După cum arată Dr. Gallaher și Dr. Ladouceur în Introducerea lor, în timp ce se afla la Institutul „Saint-Serge” din Paris, s-a îndepărtat progresiv de colegii săi, ceea ce a dus la plecarea sa în America în 1948. La Seminarul „St Vladimir” din New York, din nou ca urmare a unor tensiuni interne, în 1955 a fost îndepărtat din funcția de decan. Apoi, în 1965, a fost demis de Arhiepiscopul Iakovos din postul său cu normă parțială de la Colegiul „Holy Cross” din Brookline.

Nu trebuie să presupunem că, în toate aceste trei cazuri, vina a fost exclusiv sau chiar în principal a Părintelui Georges. Cu toate acestea, nu se poate nega că a fost polemic în susținerea poziției sale teologice, mai degrabă reactiv decât constructiv: „Sunt un protestatar înnăscut”, a remarcat el. Unii oameni chiar îl considerau aspru și supărăcios. Totuși, această descriere nu corespunde deloc amintirilor mele personale, deși contactele mele cu el au fost destul de limitate. Mi-l amintesc ca fiind cald și prietenos, gata să răspundă la întrebările mele – îi prețuiesc scrisorile, semnate cu cerneală verde – întotdeauna susținând cercetarea și scriitura mea. Sunt sigur că mulți studenți de-ai săi își aduc aminte de el în termeni asemănători, căci el putea să nască o loialitate puternică în rândul celor pe care îi învăța.

Lucrările din antologia de față acoperă un interval cronologic larg, din 1928 până în 1969. Inutil să spun, în acești patruzeci și unu de ani, gândirea Părintelui Georges a evoluat și s-a maturizat.¹ Dar din anii 1920 până la moartea sa, în 1979, a fost inspirat de o temă principală care acoperă toate domeniile: întoarcerea la Părinți, „sinteza neopatristică”, ca să folosim propria sa expresie. Ar trebui remarcat în special prefixul „neo-” din termenul florovskian. El s-a opus cu înverșunare față de ceea ce numea „teologia repetiției”. În opinia sa, nu este suficient să cităm textele patristice, repetând pur și simplu ceea ce au spus Părinții în trecut. Este necesar, de asemenea, să ne întrebăm: ce ar spune Părinții dacă ar trăi astăzi? În acest fel, el a pledat pentru o „patristică fără sfârșit”, care nu este restricționată de limitele specifice ale timpului.

Așadar, este sarcina noastră, așa cum credea Părintele Georges, să pătrundem în duhul launtric al Părinților, dobândind ceea ce el numea „cugetul” sau *phronema*, viziunea și perspectiva lor existențială. Dacă vrem să-i „urmăm pe Părinți”, acest lucru necesită nu doar exactitate istorică, ci și imaginație intuitivă; căci tradiția este mult mai mult decât un depozit static moștenit din vremuri anterioare. „Tradiția”, spunea el, „nu este doar un principiu protector și conservator; este, în primul rând, principiul creșterii și al regenerării... Tradiția este sălășluirea neîncetată a Duhului, și nu doar amintirea cuvintelor. Tradiția este un principiu *harismatic*, nu istoric.”² După cum s-a exprimat în altă parte,

¹ Pentru biografia intelectuală a Părintelui Georges, vezi Andrew Blane, ed., *Georges Florovsky: Russian Intellectual – Orthodox Churchman* (Crestwood, NY: St Vladimir’s Seminary Press, 1993); și (în special pentru perioada 1920-1948) Paul L. Gavrilyuk, *Georges Florovsky and the Russian Religious Renaissance* (Oxford: Oxford University Press, 2013 [Paul Gavrilyuk, *George Florovsky și renașterea religioasă rusă*, traducere de Adela Lungu (Iași: Editura Doxologia, col. *Patristica*, ser. *Studii*, nr. 12, 2014); tr. rom.]). Florovsky a preferat să-și scrie numele „Georges” (în loc de George), fiindcă, așa cum mi-a spus cu un prilej, „este mai apropiat de grecescul «Georgios»”. Acesta este un exemplu frapant al „elenismului” său „creștin”.

² Georges Florovsky, „*Sobornost: catholicitatea Bisericii*”, Cap. 18, 468, din acest volum.

„tradițiile pot fi păstrate cu adevărat doar printr-o strădanie creatoare continuă, atunci când trăim în duhul lor sau le punem în practică și nu doar amintite... Trebuie să învățăm să fim în același timp «vechi» și «moderni»”³. Aceasta a fost în egală măsură și părerea celui care a fost coleg cu Părintele Georges la Institutul „Saint-Serge”, Părintele Serghei Bulgakov, și care a fost pentru o vreme duhovnicul tatălui său: „Viața Bisericii cuprinde în sine nu doar veșnicia, ci și timpul, nu doar elementul static, ci și cel dinamic, nu numai dăruirea mistică, ci și dezvoltarea”⁴. Părintele Georges și Părintele Serghei nu au fost de acord în multe puncte, dar amândoi au fost în consens în privința înțelegerii naturii vitale și creatoare a Tradiției. Amândoi au propovăduit *Tradiția vie*.

Alături de acest concept fundamental al „sintezei neopatrstice”, Părintele Georges a folosit o altă sintagmă tipică pentru gândirea sa teologică: „elenism creștin” sau „elenism sub semnul Crucii”. „Elenismul”, a afirmat el, „a devenit de fapt categoria și modelul peren al gândirii și vieții creștine... Să fim mai «elenici» pentru a fi cu adevărat creștini.”⁵ Aici, din nou, ca și în privința insistențelor sale de a fi „neopatristici”, Părintele Georges nu a pledat pentru o reproducere servilă a trecutului. Este necesar, spunea el, nu „o acceptare fără discernământ a elenismului ca atare”, ci „o disecție a elenismului”: „Ceea ce era vechi a trebuit să moară, dar ceea ce era nou era încă grec – elenismul creștin al dogmaticii noastre, de la Noul Testament la Sfântul Grigorie Palama, ba nu, chiar până în vremea noastră.”⁶

Atunci când Părintele Georges a vorbit în acest fel despre elenismul creștin și când a spus „să fim «elenici»”, el nu a avut în vedere un elenism care era îngustat de naționalism sau era exclusiv etnic. Deși obișnuia să vorbească despre Ortodoxie ca fiind specific „răsăriteană” și deși îi plăcea să traseze contraste

³ Georges Florovsky, „Elenismul creștin”, Cap. 14, 417-418, din acest volum.

⁴ Serghei Bulgakov, „The Church Universal”, *Journal of the Fellowship of St Alban and St Sergius*, 25 (1934): 12.

⁵ Florovsky, „Elenismul creștin”, Cap. 14, 416-418, din acest volum.

⁶ Citat în Blane, *Georges Florovsky*, 155.

grandioase (poate *prea* grandioase) între Răsărit și Apus, totuși credea că elenismul și Ortodoxia creștină nu trebuie limitate din punct de vedere geografic sau cultural, ci sunt fundamental catholice și universale. Astfel, el a considerat că un scriitor latin precum Fericitul Augustin al Hipponiei, pe care îl citase deseori, era „cu adevărat un Părinte răsăritean”⁷. Conceptul de „elenism creștin”, așa cum a fost conceput de Părintele Georges, implica în primul rând patru elemente, dintre care niciunul nu este limitat din punct de vedere cultural:

1. Accentul pus pe revelația istorică, în opoziție cu cosmologia speculativă;
2. „Intuiția creaturalității”, pentru a folosi propria sa expresie, în opoziție cu orice umbrire panteistă a distincției cosmologice dintre necreat și creat;
3. Personalismul – recunoașterea completă a valorii unice a fiecărei persoane, spre deosebire de o perspectivă a istoriei care acordă o importanță primară factorilor economici, „luptei de clasă” și „mișcărilor” sau „forțelor” vaste, impersonale;
4. Nedeterminismul – insistența riguroasă pe libertatea și creativitatea spontană a persoanei, în opoziție cu orice teorie care degradează persoana la nivelul unei mașini sau instrument dominat de circumstanțe externe.

Pentru Părintele Georges exista o legătură esențială între teologie și rugăciune, între dogmă și slujirea liturgică. Aici a fost din nou în consens cu Părintele Serghei Bulgakov, care spunea: „Teologia ar trebui să fie sorbită din potirul euharistic”⁸. „Adevărata teologie”, era de părere Părintele Georges, „nu poate izvorî decât dintr-o experiență liturgică profundă.”⁹ După cum a afirmat în altă parte, „unitatea care biruiește timpul este manifestată și revelată în experiența Bisericii, în special în experiența sa

⁷ Citat în Gavriilyuk, *Georges Florovsky*, 209.

⁸ *Ibidem*, 119

⁹ Georges Florovsky, „Moștenirea și misiunea teologiei ortodoxe”, Cap. 11, 343, din acest volum.

euharistică”¹⁰. În al său „testament teologic”, compus spre sfârșitul vieții, el a scris: „Eu nu am învățat teologia în școală, ci în biserică, ca închinător. Am cules-o din cărțile liturgice mai întâi și, mult mai târziu, din scrierile Sfinților Părinți”¹¹.

Criticii s-au plâns că Părintele Georges nu a explicat nicăieri într-un mod concis și sistematic ce a vrut să spună exact prin termenul „sinteză neopatristică”. Ce doctrine trebuie să îmbrățișeze și pe care trebuie să le excludă? Cum putem dobândi „cugetul” comun al Părinților?¹² Cititorii textelor din prezenta antologie vor descoperi cu siguranță în termeni generali ce a înțeles Părintele Georges prin această „sinteză”. Dar, pentru o imagine mai clară a posibilului scop și conținut al sintezei neopatristice, ne pot fi de ajutor două cărți ale altor autori: *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit* de Vladimir Lossky¹³ și a doua jumătate din cartea *Teologia bizantină* a Părintelui John Meyendorff¹⁴. Florovsky însuși a lăudat cartea lui Lossky, socotind-o „un eseu despre ceea ce poate fi descris drept o «sinteză neopatristică»”¹⁵, în timp ce Lossky l-a lăudat pe Părintele Georges spunând despre el că este „probabil cel mai mare teolog ortodox din vremea noastră”¹⁶. Așa

¹⁰ Florovsky, „*Sobornost: catholicitatea Bisericii*”, Cap. 18, 466, din acest volum.

¹¹ Blane, *Georges Florovsky*, 153; vezi și Florovsky, „Testament teologic”, Cap. 16, 428, din acest volum.

¹² Vezi Kallistos Ware, „Orthodox Theology Today: Trends and Tasks”, *International Journal for the Study of the Christian Church*, 12, nr. 2 (2012): 105-121, în special 112-113.

¹³ Vladimir Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church* (Londra: James Clarke, 1957 [pentru traducerea în limba română, vezi Vladimir Lossky, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, traducere de Pr. Vasile Răducă (București: Editura Anastasia, 1993); tr. rom.]).

¹⁴ John Meyendorff, *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes* (New York: Fordham University Press, 1974 [pentru traducerea în limba română, vezi John Meyendorff, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, traducere de Pr. Alexandru I. Stan (București: EIBMBOR, 1996; ed. a II-a revizuită: Editura Nemira, 2019; tr. rom.]), 129-227.

¹⁵ Gavriilyuk, *Georges Florovsky*, 240.

¹⁶ *Ibidem*, 233.

cum a afirmat pe bună dreptate Dr. Paul Gavrilyuk, „teologia neopatristică rămâne o lucrare în desfășurare”¹⁷.

Seria *The Collected Works of Georges Florovsky* conține paisprezece volume, editate de Richard S. Haugh.¹⁸ Chiar dacă îi suntem recunoscători Dr. Haugh pentru această ediție, trebuie să recunoaștem faptul că are diverse neajunsuri, în special în ultimele volume. În orice caz, în prezent ea este o raritate bibliografică. Editorii cărții de față, Dr. Gallaher și Dr. Ladouceur, ne-au făcut, prin urmare, un serviciu extraordinar, punând la dispoziția publicului o selecție atentă și bine echilibrată a scrierilor esențiale ale Părintelui Georges. Nu mai puțin de treisprezece studii din această carte nu apar în seria *Collected Works*, iar șase studii au fost recent traduse sau revizuite pentru această antologie.

Consider un privilegiu și un dar nepieritor faptul că l-am cunoscut personal pe Părintele Georges. Scrierile sale, alături de cele ale lui Alexei Homiakov și Vladimir Lossky, au fost cele din tîi lucrări care m-au apropiat de Biserica Ortodoxă, iar exemplul și mărturia sa nu au încetat să mă călăuzească în cariera mea universitară și în slujirea mea pastorală.

Scrierile Părintelui Georges nu sunt învechite. Fie ca prin această selecție actuală glasul său neopatristic să fie în continuare auzit tare și cu limpezime în secolul al XXI-lea!

KALLISTOS WARE
Mitropolit de Diokleia

¹⁷ *Ibidem*, 270.

¹⁸ Richard S. Haugh, *The Collected Works of Georges Florovsky* (Belmont, MA, și Vaduz: Nordland și Büchervertriebsanstalt, 1972-1989).

Nota editorilor

Georges Florovsky (1893-1979) a fost cel mai important teolog ortodox al secolului al XX-lea. Numeroasele sale publicații au avut o influență inegalabilă asupra gândirii ortodoxe moderne. El a fost, de asemenea, o figură ecumenică importantă, fiind neîncetat în dialog cu numeroase personalități teologice majore ale secolului al XX-lea aparținând altor Biserici creștine. Printre cei pe care Florovsky i-a influențat se numără Karl Barth (1886-1968), Paul Tillich (1886-1965), Emil Brunner (1889–1966), Willem Visser 't Hooft (1900-1985), Yves Congar (1904-1995), Michael Ramsey (1904-1988), Jean Daniélou (1905-1974), E.L. Mascall (1905-1993), Thomas F. Torrance (1913-2007), George Huntston Williams (1914-2000), Krister Stendahl (1921-2008) și Rowan Williams (1950-). În ciuda importanței lui Florovsky ca teolog creștin, scrierile sale nu sunt la fel de cunoscute precum ar trebui să fie, în mare parte din cauza dificultății de a găsi și consulta cele mai importante lucrări ale sale.

Scopul acestei cărți este de a aduna cele mai importante scrieri ale lui Florovsky într-o ediție accesibilă, de încredere și compactă. Florovsky a scris câteva cărți – cea mai cunoscută este *Puti Russkogo Bogosloviia* [*Căile teologiei ruse*] (Paris, 1937) –, iar majoritatea publicațiilor sale constă din articole și eseuri pe o gamă largă de subiecte publicate în numeroase periodice și cărți. În calitate de editori, am căutat să oferim o selecție a celor mai semnificative și durabile din punct de vedere istoric scrieri ale lui Florovsky, grupate în patru rubrici tematice largi, care reflectă interesele sale teologice principale: Creația, Întruparea și răscumpărarea; Caracterul teologiei; Ecleziologie și ecumenism; și Scriptură, cult și eshatologie. Epilogul este o predică a lui Georges Florovsky cu titlul „Să alegem Viața!”.

Scrierile lui Florovsky conținute în această carte, în cazul textelor publicate în engleză, sunt redată în versiunea lor originală care a fost comparată cu versiunile ulterioare, iar cinci eseuri (două din rusă, două din germană și unul din franceză) sunt traduceri noi din limba originală, realizate special pentru această carte. O altă traducere (din suedeză) a fost revizuită pentru volumul de față. Scrierile incluse în această carte sunt versiunile integrale ale eseurilor, articolelor sau capitolelor din cărți așa cum Florovsky le-a publicat.

Această carte conține notele de subsol ale lui Florovsky însuși, precum și note suplimentare ale traducătorilor și ale noastre, în calitate de editori. Aceste note suplimentare oferă informații lămuritoare, referințe la persoane sau evenimente importante menționate sau la care face aluzie Florovsky și identifică țintele adeseori indirecte ale unor argumentări aparținând autorului. De asemenea, am dat ocazional (între paranteze pătrate [...]) referințe mai detaliate la unele surse pe care Florovsky le citează, inclusiv ediții și traduceri recente. În multe cazuri, oferim detalii editoriale suplimentare despre referințele lui Florovsky, care erau uneori prea sumare pentru standardele academice contemporane. Toate notele de subsol sunt numerotate consecutiv pentru fiecare text și, prin urmare, nu corespund neapărat cu numerotarea notelor de subsol în publicația originală. La sfârșitul fiecărei note de subsol am indicat sursa notei: Georges Florovsky – [GF]; editorii – [ed.]; iar traducătorul – [tr. en.]*.

* În original apare [tr.], dar fiindcă și traducătorii români au contribuit cu propriile note, a trebuit să folosim două moduri de notație: [tr. en.] pentru notele traducătorilor din ediția engleză, și [tr. rom] pentru notele traducătorilor români. Am păstrat notația [] la intervențiile noastre în aparatul critic – acestea fiind în mare parte referințe scripturistice și traducerea titlurilor și a citatelor/expresiilor în limba română sau pentru completarea referințelor bibliografice cu menționarea edițiilor românești. Pentru a nu îngreuna lectura cititorului, aparatul critic al editorilor fiind deja foarte consistent – de exemplu, sunt numeroase situații în care textul florovskian ocupă doar 20%-40% din pagină din cauza notelor abundente –, nu am mai tradus în limba română titlurile operelor din engleză și franceză. [Nota traducătorilor români (tr. rom.)]

În cazul unor cunoscute personalități ruse, am folosit cele mai comune versiuni în limba engleză a numelor lor, precum Vladimir Solovyov [Soloviov] și Sergius [Serghei] Bulgakov*, în loc de transliterări mai academice ale numelor lor (Vladimir Solov'ev și Sergii Bulgakov). Pentru pregătirea acestei cărți, ne-am bazat pe bibliografia scrierilor lui Florovsky realizată de Andrew Blane cu ajutorul Zoiei Samoilova și publicate în lucrarea sa *Georges Florovsky: Russian Intellectual – Orthodox Churchman*¹⁹. Scurta introducere la fiecare capitol din această carte rezumă istoricul publicării sale și include o trimitere la numărul articolului din bibliografia lui Blane. Pentru o bibliografie a literaturii secundare referitoare la Florovsky, trimitem cititorul la opera regretatului Părinte Matthew Baker²⁰.

Am întâlnit câteva lucrări publicate ale lui Georges Florovsky care nu sunt incluse în bibliografia realizată de Blane. Cele mai multe dintre acestea sunt corespondență și materiale de arhivă publicate după ce Blane a finalizat bibliografia.²¹ Principalele

* În text, numele scriitorilor străini consacrați în literatura noastră au fost adaptate conform uzanței lor în limba română acolo unde se impunea: de ex., Soloviov în loc de Solovyov, Serghei în loc de Sergius/Serge, Homiakov în loc de Khomiakov, Nicolae în loc de Nicholas; grupul „zh” a fost redat prin „j”, iar „y”, prin „i/i’” etc. Acolo unde s-a citat bibliografia străină aparținând acestor autori sau despre acești autori am păstrat numele așa cum apare în original. Am păstrat „y” în cazul numelui Florovsky deoarece renumitul teolog s-a consacrat în spațiul anglo-francez și a scris majoritatea lucrărilor sale în limba engleză. [tr. rom.]

¹⁹ Andrew Blane, ed., *Georges Florovsky: Russian Intellectual – Orthodox Churchman* (Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 1993), 347-401 [pentru traducerea în limba română, vezi: Andrew Blane, *Părintele Georges Florovsky. Schiță biografică*, trad. Ierom. Nectarie Dărăban (Cluj-Napoca: Editura Renașterea, 2013); tr. rom.].

²⁰ Matthew Baker, „Bibliography of Literature on the Life and Work of Father Georges V. Florovsky”, *Teologikon: Godișnik na țentūra po sistematičesko bogoslovie pri pravoslavnii bogoslovski fakultet na velikotŭrnovskiia universitet*, Tom. 2 (Veliko Tŭrnovo: Izdat. Faber, 2013), 253-331. Disponibil online la <https://www.academia.edu/7587231/Theologikon_2_1_> (accesat la 22 aprilie 2019). Baker a pregătit versiuni timpurii ale acestei bibliografii cu ajutorul lui Nikolaos Asproulis și Alexis Klimoff.

²¹ Pentru o enumerare a acestora, vezi Matthew Baker, „Addenda to the Primary Bibliography of Georges Florovsky”, *Teologikon*, Tom. 2, 249-252; și

arhive pentru lucrările nepublicate ale lui Florovsky se găsesc la Biblioteca Firestone²² a Universității Princeton și la Seminarul Teologic Ortodox „St Vladimir” din New York, care are o colecție semnificativă de cărți și lucrări.²³ Un alt material semnificativ de arhivă este găzduit de diverse instituții din Paris, Londra, Basel, Praga, Boston, Odessa și Belgrad, în colecțiile private ale lui Andrew Blane și în moștenirea literară a Părintelui Matthew Baker.

Cele mai importante publicații care nu sunt conținute în bibliografia lui Blane sunt volumele V-XIV din *The Collected Works of Georges Florovsky (1974-1989) (CW)*²⁴, care reproduce scrierile deja menționate de Blane în publicațiile lor originale. Cu excepția primelor două volume ale CW, pe care Florovsky însuși le-a supravegheat, există numeroase probleme de traducere și editoriale în aproape toate volumele, în special în ultimele două volume despre ecumenism (XIII-XIV), care includ multe dintre cele mai influente texte ale lui Florovsky pe acest subiect. Volumele V-VI din CW sunt o traducere a cărții *Căile teologiei ruse* a lui Florovsky (1937), la care s-a adăugat material nereferențiat.

„Appendix I: Letters by and to Georges Florovsky”, la articolul lui Baker, „Bibliography of Literature on the Life and Work of Father Georges V. Florovsky”, 322-328.

²² *Georges Florovsky Papers*, „Secția manuscrise, departamentul de cărți rare și colecții speciale”, Biblioteca Universității Princeton. Pentru descrierea colecției, vezi Blane, *Georges Florovsky*, 407-429. Versiune online actualizată la adresa <http://findingaids.princeton.edu/collections/C0586#summary> (accesat la 22 aprilie 2019).

²³ Pentru o descriere a conținutului colecției, vezi Blane, *Georges Florovsky*, 431-436.

²⁴ *The Collected Works of Georges Florovsky*, 14 vol., ed. Richard Haugh (Vaduz, Liechtenstein, și Belmont, MA: Nordland și Büchervertriebsanstalt, 1974-1989). [Din această serie au fost traduse în limba română volumele I și II: *Biblie, Biserică, Tradiție. O viziune ortodoxă* (Alba Iulia: Editura Reîntregirea, 2011, ed. a II-a în 2016) și *Creștinism și cultură* (Alba Iulia: Editura Reîntregirea, 2020), traduceri de Radu Teodorescu. De asemenea, au apărut volume conținând colecții de studii din seria *The Collected Works: Sensul ascezei creștine*, traducere de Vasile Manea (Cluj-Napoca: Editura Patmos, 2009) și *Biserica, Scriptura, Tradiția. Trupul viu al lui Hristos*, traduceri de Florin Caragiu și Gabriel Mândrilă (București: Editura Platytera, 2005); tr. rom.]

Traducerile prelegerilor ruse ale lui Florovsky despre Părinții timpurii ai Bisericii, publicate în două volume în 1931 și 1933 (volumele VIII, IX și X din CW), includ, de asemenea, materiale suplimentare ample în privința cărora nu este indicată nicio sursă și care nu au un original în limba rusă (cu excepția unui caz)²⁵. Din aceste motive, Andrew Blane a considerat că lucrările din seria *Collected Works* „deseori nu sunt de încredere”²⁶. În calitate de editori ai acestei cărți, suntem de acord cu evaluarea sa și, prin urmare, ne-am întors la textele publicate inițial ale scrierilor lui Florovsky sau am realizat traduceri noi.

²⁵ O parte din materialul conținut de Vol. VIII din seria CW despre Sfinții Ignatie al Antiohiei și Policarp al Smirnei a fost publicat postum cu titlul Florovsky, „Otți pervîh vekov [Părinții primelor veacuri]”, *Vestnik russkogo khristianskogo Dvijeniia*, 145 (III, 1985): 5-31.

²⁶ Blane, *Georges Florovsky*, 401.

Mulțumiri

Multe instituții și persoane ne-au ajutat în realizarea acestei cărți care s-a întins pe o perioadă de aproape un deceniu; aceasta este pe bună dreptate o adevărată lucrare într-o *sobornost'*.

Suntem extrem de recunoscători pentru sprijinul Editurii T&T Clark care a publicat cartea de față. Mulțumim redactorului pe proiect, Părintele Thomas Kraft, care a avut viziunea, intuiția și cunoștințele științifice necesare pentru a înțelege nevoia unei astfel de cărți și pentru a susține proiectul de la început. Am fost sprijiniți și ajutați în toate privințele de Anna Turton (redactor-coordonator pe proiecte din domeniul teologiei), care a fost mereu răbdătoare și de ajutor, ținând cont că pregătirea cărții a durat mult mai mult decât se aștepta și conținutul a crescut în mărime. Sarah Blake, Miriam Cantwell, Joanne Murphy și Beth Williams au fost deosebit de amabile prin ajutorul lor prompt și minuțios. Mulțumim lui Shyam Sunder (Newgen KnowledgeWorks) pentru verificarea meticuloasă și tehnoredactarea manuscrisului nostru complex.

Brandon Gallaher este recunoscător Academiei Britanice pentru că ne-a oferit sprijinul său financiar și academic generos. Brandon Gallaher este recunoscător și pentru sprijinul financiar și academic oferit de Seminarul Teologic Ortodox „St Vladimir” (Crestwood, New York) (Părinții Thomas Hopko (†), John Erickson, John Behr și Chad Hatfield); de asemenea își exprimă recunoștința pentru ajutorul oferit de Facultatea de Teologie și Religie din cadrul Universității din Oxford (Prof. Sarah Foot, Johannes Zachhuber și Graham Ward), Centrul de Cercetare în Religie, Facultatea de Studii în Religie, Universitatea McGill (Prof. Torrance Kirby), Keble College, Oxford (Prof. Markus Bockmuehl), Regent's

Park College, Oxford (Dr. Robert Ellis și Prof. Paul Fiddes), Institutul pentru Studii Avansate, Universitatea Notre Dame (Prof. Brad Gregory, Dr. Donald Stelluto și Prof. Cyril O'Regan), Centrul pentru Studiul Interdisciplinar al Religiilor Monoteiste, Școala de Teologie, Universitatea Doshisha (Kyoto, Japonia) (Prof. Katsuhiko Kohara și Junya Shinohe) și Departamentul de Teologie și Religie din cadrul Universității din Exeter (Prof. Francesca Stavropoulou, Morwenna Ludlow, David Horrell și Esther Reed).

Paul Ladouceur este recunoscător pentru ajutorul oferit de Institutul de Teologie Ortodoxă de la Montreal, Facultatea de Teologie și Studii religioase, Universitatea din Sherbrooke (Sherbrooke, Quebec) și Facultatea de Teologie și Științe religioase, Universitatea Laval (Quebec, Canada) (Dr. John Hadjinicolaou), Școala Ortodoxă de Teologie și Facultatea de Teologie – Trinity College, din cadrul Universității din Toronto (Decan Christopher Brittain, Decan emerit David Neelands, Prof. Richard Schneider și Pr. Geoffrey Gata) și pentru ajutorul oferit de bibliotecile Universității din Toronto (în special, Biblioteca de cercetare „John P. Roberts”, Biblioteca „John W. Graham” din cadrul Trinity College și Biblioteca „John M. Kelly” din cadrul St Michael's College).

Mulțumiri adresăm și Societății „Sf. Alban și Sf. Serghie” (Pr. Stephen Platt), Bibliotecii „Părintele Georges Florovsky” și Seminarului Teologic Ortodox „St Vladimir” (Pr. John Behr, Prof. Peter Bouteneff și Paul Meyendorff și bibliotecarilor Eleana Silk și Matthew Garklavs), Departamentului de cărți rare și colecții speciale al Bibliotecii Universității Princeton (Don C. Skemer, Ben Primer, Charles E. Greene și Margaret Rich), Bibliotecii Seminarului Teologic Princeton, Societății Teologice Creștin-Ortodoxe „Pr. Georges Florovsky” de la Universitatea Princeton (Pr. Matthew Baker, Seraphim Danckaert, și Dr. Natalia Ermolaev și Dr. Nicholas Marinides/Pr. Evghenios de la Mănăstirea Iviron), Societății pentru Istorie Creștin-Ortodoxă în America (Rev. Dr. Oliver Herbel, Matthew F. Namee), Institutului de Teologie Ortodoxă „Saint-Serge” (Paris) (Pr. Nicolas Cernokrak și Prof. Joost van Rossum, Michel Stavrou și Goran Sekulovski).

Din rândul colegilor noștri a căror muncă sârguincioasă o salutăm cu recunoștință îi menționăm în primul rând pe traducătorii noștri, care au realizat traduceri fluide și fidele ale textelor Părintelui Florovsky: Prof. Alexis Klimoff și Dr. Alexey Kostyanovsky, cu asistența Olenei Gorbatenko (din rusă), Christopher Sprecher (din germană, dar și latină și greacă), Prof. Alexis Torrance și Gregory Tucker (din greacă și latină), și Dr. David Heith-Stade (din suedeză). Paul Ladouceur a tradus acele texte publicate inițial în franceză.

Mulți savanți au contribuit cu expertiza lor în lungul proces de pregătire a acestei lucrări, în special Pr. Robert M. Arida, Dr. Nikolaos Asproulis, Pr. Demetrios Bathrellos, Prof. John Behr, Ierom. Macarie (Bonnet) de la Mănăstirea Simonos Petra, Prof. Peter Bouteneff, Pr. Ciprian Burcă, Pr. John Chryssavgis, Prof. Will Cohen, Nicholas Conostas/Ierom. Maximos, Vladimir Cvetkovic, Seraphim Danckaert, Marko Djurdjevic, Pr. John Erickson, Prof. Paul Gavriljuk, Pr. Chad Hatfield, Prof. George Hunsinger, Dr. Pantelis Kalaitzidis și Dr. Julia Konstantinovsky, Prof. Andrew Louth, Dr. Nicholas Marinides/Pr. Evghenie de la Mănăstirea Ivron, Pr. Aidan Nichols, Prof. Aristotle Papanikolaou, Michael Plekon, Marcus Plested și Andrei Psarev, Pr. Alexander Rentel, Ierom. Tihon (Vasiliev), Prof. Alexis Torrance, Dr. Rowan Williams și Mitropolitul Ioannis Zizioulas.

Apreciem ochiul talentat al lui Amber Schley-Iragui în contribuția sa la coperta cărții.*

Dorim să mulțumim editorilor, revistelor de specialitate și persoanelor fizice care ne-au acordat permisiunea de a reproduce lucrările Părintelui Florovsky în această carte, fie în limba engleză originală, fie în traducere.

Suntem foarte recunoscători familiilor și prietenilor apropiați (în special lui Michelle Gallaher și Sophie, Ita, Alban și Maria Gallaher, Anne Holloway, Dr. Donald Gallaher, Tiffany Gallaher și Massimo Savino, Safia Boutaleb, Matthew Smale, Prof. Federico Caprotti, Pr. Gregory și Elizabeth Carpenter, Pr. Ian Graham,

* Referire la coperta ediției Bloomsbury. [tr. rom.]

Amber și Charles Iragui, Simon și Frances Jennings, Monahia Serafima (Konstantinovsky), Dr. Alexey și Lucy Kostyanovsky, Pr. Stephen și Anna Platt, Pr. Richard și Jaime Rene, Arhidiacon. Peter și Irina Scorer, Grigore Tucker și Christopher Sprecher, Lise și Richard Julien, Denise Ladouceur și Pierre Charland, Monique Vallée, Dr. Milutin Drobac, Peter Drobac și Bojana, Luc și Emilija Lafond), parohiilor din Canada, Anglia și din alte părți, care au fost iubitoare și răbdătoare, sprijinind această muncă îndelungată.

Mai presus de toate, dorim să recunoaștem sprijinul, îndrumarea și asistența neprețuită a Mitropolitului Kallistos Ware. El a inspirat de la bun început această lucrare, a sugerat categoriile tematice, a ajutat la selecția textelor, a citit și a ajutat la editarea întregului manuscris și a scris Prefața. Mitropolitul Kallistos este cu adevărat întruchiparea „viziunii universale a Părinților” despre care vorbește Georges Florovsky.

Dedicație

Această carte este dedicată memoriei regretatului Părinte Matthew Baker, care a murit tragic într-un accident de mașină pe data de 1 martie 2015. Citatul din nota editorilor este preluat dintr-o omilie pe care urma să o rostească la Liturghia Darurilor mai înainte sfințite la parohia sa, Biserica ortodoxă greacă „Sfânta Treime” (Norwich, Connecticut, SUA).²⁷

Suntem foarte recunoscători Prof. Gregory Baker de la Universitatea Catolică din America și familiei sale, în special presbiterii Katherine Baker, pentru permisiunea de a folosi omilia părintelui. Prof. Baker ne-a ajutat la identificarea sursei citatului.

Părintele Matthew a fost un prieten mereu generos cu noi, un adevărat „frate duhovnicesc”, în sprijinul său neclintit pentru acest proiect și în aportul său de specialitate la soluționarea a numeroase dificultăți. Inepuizabilul său tezaur de cunoștințe despre viață, scrierile și teologia Părintelui Georges Florovsky a fost o resursă neprețuită pentru noi și un izvor neîncetat de inspirație. Veșnica sa pomenire!

Dr. BRANDON GALLAHER

Departamentul de Teologie și Religie, Universitatea Exeter, Exeter, UK

Dr. PAUL LADOUCEUR

Școala de Teologie Ortodoxă din cadrul Trinity College
(Universitatea Toronto) Toronto, Canada
& Facultatea de Teologie și Științe religioase,
Universitatea Laval, Quebec, Canada

Sfintele și Marile Paști, 2019.

²⁷ Pentru textul întreg al predicii, vezi <http://myocn.net/city-cain-city-jesus/> (ultima accesare pe data de 23 aprilie 2019). Citatul lui Florovsky din predică a fost luat din articolul scris de Ioann Sviridov, „Certain Aspects of the Theology of Archpriest Georges Florovsky (For the 10th Anniversary of His Demise)”, *The Journal of the Moscow Patriarchate*, 4 (1989): 67-74, la 73 (mulțumiri Dr. Gregory Baker pentru referința bibliografică).

